

शब्दभण्डार र संरचनात्मक दृष्टिले कक्षा ७ को रूपक विद्याको अध्ययन

शोधार्थी

सीता पोखरेल

क्याम्पस रोल नं. :

परीक्षा क्रमाङ्क :

त्रि. वि. दर्ता नं

शैक्षिक वर्ष :

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषाशिक्षा

विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.एड.)द्वितीय वर्षको

नेपा. शि. (५९८) पाठ्यांशको

प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली भाषा शिक्षण विभाग

सुन्दरहरैचा

, मोरङ

२०७८/२०२१

घोषणा पत्र / प्रतिबद्धता पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली भाषाशिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको नेपा.शि. ५९८ को प्रयोजनका लागि प्रस्तुत कक्षा सातको नेपाली पाठ्यपुस्तक २०७० मा समाविष्ट रूपक विधाको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र अर्को प्रयोजनको लागि कही कतै पेश नगरेको र अनुसन्धान कार्य अत्यन्त मौलिक रहेको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

.....
हरिमाया रिजाल

एम.एड्. दोस्रो वर्ष

नेपाली भाषा शिक्षण विभाग

मिति : २०७२/१२/

शोध निर्देशकको सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको नेपा.शि. ५९८ को प्रयोजनका लागि प्रस्तुत कक्षा सातको नेपाली पाठ्यपुस्तक २०७० मा समाविष्ट रूपक विधाको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र हरिमाया रिजालले मेरो निर्देशनमा रहि मिहिनेतका साथ तयार पार्नु भएकोले यस शोधकार्यप्रति म सन्तुष्ट छु । अतः यस शोधकार्य मूल्याङ्कनका लागि विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

.....
मेघनारायण श्रेष्ठ

शोध निर्देशक

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली शिक्षा विभाग

कोसीहरैचा, मोरङ

मिति : २०७२/ /

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय नेपाली शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.एड) दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि यो शोधपत्र तयार गरिएको हो ।

यस शोधपत्र लेखनको प्रारम्भदेखि आफ्नो व्यस्तताका बावजुद यस स्वरूपमा ल्याउन अविच्छिन्न रूपमा सल्लाह, सुझाव र कुशल निर्देशन गर्नुहुने शोधनिर्देशक श्रद्धेय गुरू श्री मेघनारायण श्रेष्ठज्यूलाई हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । यसैगरी शोधप्रस्ताव शीर्षक चयन, शोधपत्र लेखनकै दौरानमा आवश्यक सल्लाह, सुझाव र प्रेरणा दिनुहुने नेपाली विभाग प्रमुख श्री अमृतप्रसाद आचार्य लगायत विभागका सम्पूर्ण गुरूहरूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

यसैगरी मेरो अध्ययनका हरेक क्षणमा उपयुक्त सल्लाह सुझाव र हौसलापूर्वक निर्देशन दिएर शैक्षिक यात्राको यो तहसम्म पुऱ्याउनु हुने मेरो माइति घरका आदरणीय बुबा श्री लक्ष्मीप्रसाद रिजाल र आमा तिला रिजाल र घरका आदरणीय बुबा श्री हरिप्रसाद गौतम र आमा श्री निमर्लादेवी गौतमप्रति सदा अनुग्राही रहनेछु । त्यसैगरी यस शोधपत्र लेखन कार्यमा निरन्तर रूपमा समय उपलब्ध गराउनु हुने मेरा श्रीमान् सन्तोष गौतम साथै सम्पूर्ण मेरा परिवारजनप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

यस शोधपत्र लेखनको क्रममा हरेक अन्यालग्रस्त परिस्थितिमा आवश्यक सल्लाह, सुझाव र सहयोग पुऱ्याउनुहुने मेरा सम्पूर्ण मित्रहरू लगायत सम्बद्ध महानुभावहरूमा अभार प्रकट गर्दछु । यी शोधपत्रका सकारात्मक पक्षहरू श्रद्धेय गुरूवर्ग र मित्रहरूको सल्लाह, सुझाव र अविच्छिन्न सहयोगका उपज हुन् ।

अन्त्यमा यस शोध पत्रलाई कम्प्युटर टाइप गरी विशेष सहयोग पुऱ्याउने मोर्डन डिजिटल फोटो स्टुडियो तथा कम्प्युनिकेशन सेन्टर, सुकुना मोरङका प्रोप्राइटर धर्मेन्द्र दुलाललाई पनि धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

मिति : २०७२/ /

हरिमाया रिजाल

शोधसार

शोधशीर्षक: कक्षा ७ को नेपाली पाठ्यपुस्तक २०७० मा समाविष्ट रूपक विधाको अध्ययन

शोधार्थी : हरिमाया रिजाल

शोध निर्देशक : मेघनारायण श्रेष्ठ

विभाग/क्याम्पस : नेपाली भाषा शिक्षण विभाग, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, मोरङ

पृष्ठसङ्ख्या :

शैक्षिक वर्ष : २०६९/०७०

प्रस्तुत शोधपत्र “कक्षा ७ को नेपाली पाठ्यपुस्तक २०७० मा समाविष्ट रूपक विधाको अध्ययन”

शीर्षकमा केन्द्रित रहेको छ। स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) द्वितीय वर्षको नेपा. शि. (५९८) पाठ्यंशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत शोधपत्र कक्षा सातमा समाविष्ट रूपक विधाको शब्दभण्डार, संरचना र विषयवस्तुका आधारमा विश्लेषण गर्नु, उद्देश्य अनुरूपताका आधारमा रूपक विधाको विश्लेषण गर्न, रूपक विधाका पाठहरूको सबल र दुर्बल पक्ष केलाई उपयुक्त सुझाव दिनु उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ।

कक्षा ७ को भाषापाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट रूपक पाठका शब्दभण्डार, संरचना र विषयवस्तुको अध्ययन, भाषापाठ्यक्रमले उल्लेख गरेका उद्देश्य अनुरूपताका आधारबाट यी पाठको विश्लेषण, रूपक विधाका पाठहरूको सबल र दुर्बल पक्षलाई सुझाव दिनु यस शोधको क्षेत्र रहेको छ। यस अध्ययनलाई पूर्णता दिनका लागि गुणात्मक ढाँचाको पुस्तकालयीय, पाठ्यपुस्तक तथा विश्लेषण विधि अपनाइएको छ। यस अध्ययनमा कक्षा ७ को नेपाली पाठ्यपुस्तक भित्र समाविष्ट २ वटा रूपक पाठहरू आन्तरिक पर्यटन ‘संवाद’ र उद्देश्यलाई भन्दा कृषिलाई जोड ‘वादविवाद’ लाई नमुना जनसङ्ख्याको रूपमा छनोट गरिएको छ। यस अध्ययनको तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि पुस्तकालयीय विधि प्रयोग गरिएको छ। कक्षा ७ को नेपाली पाठ्यपुस्तक र आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रमलाई यस अध्ययनले प्राथमिक स्रोतको रूपमा लिइएको छ। यस भन्दा अघि गरिएको रूपक सम्बन्धी शोध ग्रन्थ, शब्दकोश, आवश्यक पाठ्यपुस्तक, शिक्षकहरूको सल्लाह सुझावहरूलाई सहायक सामग्रीका रूपमा लिइएको छ। यस अध्ययनको लागि तथ्याङ्क सङ्कलन कार्यमा सम्बन्धित विषयका पाठ्यपुस्तक, शोध ग्रन्थहरूलाई प्रयोजनमा ल्याएको छ। पुस्तकालय विधिको प्रयोग गरिने भएकाले पुस्तकालयमा आफै गर्नु आवश्यक सामग्री सङ्कलन गरिएको छ।

कक्षा ७ को नेपाली पाठ्यपुस्तक २०७० मा समाविष्ट रूपक विधाको अध्ययन शीर्षकमा केन्द्रित रही गरिएको यस अध्ययले उक्त पुस्तकालयमा समाविष्ट रूपकको शब्दभण्डार, संरचना, विषयवस्तुको अध्ययन, पाठ्यक्रमका उद्देश्यका अनुरूपतामा रूपक पाठको उपयुक्तताको विश्लेषण, रूपक पाठका सबल र दुर्बल पक्षको विश्लेषण र आवश्यक सुझाव प्रस्तुत गरेको छ। कक्षा ७ मा समावेश गरिएका २१ वटा पाठ मध्ये चौथो र एघारौं पाठमा रहेका 'आन्तरिक पर्यटन' (संवाद) र 'उद्योगलाई भन्दा कृषिलाई जोड' (वादविवाद) मा क्रमशः ५३४ र ६५९ शब्द सङ्ख्या रहेका छन्। 'आन्तरिक पर्यटन' (संवाद) दुई शब्दले निर्माण भएको छ। यस पाठमा लामा छोटो गरी ९९ वटा वाक्यहरू रहेका छन् र ४-५ वटा वाक्यले बनेका अनुच्छेद ३ वटा रहेका छन्। यस पाठमा ४ वटा देखि लिएर २६ वटा शब्दले निर्माण भएका वाक्यहरू रहेका छन्। 'उद्योगलाई भन्दा कृषिलाई जोड' (वादविवाद) ४ शब्दलाई 'भन्दा' संयोजक र 'लाई' विभक्तिले जोडेर निर्माण भएको शीर्षक हो। यस पाठमा जम्मा १५१ वटा वाक्यहरू रहेका छन्। यस पाठमा ११ वटा वाक्यले निर्माण भएका अनुच्छेद रहेका छन्। ५-१२ वटा सम्मका शब्दले निर्मित वाक्य रहेको यस पाठको विषयवस्तु कक्षा ७ को विद्यार्थीका लागि बोझिलो देखिन्छ। आन्तरिक पर्यटन (संवाद) को विषयवस्तु सरल र सहज भएकाले यो पाठको विषयवस्तु कक्षाको स्तर, विद्यार्थीको रूचि र उनीहरूको मनोवैज्ञानिक पक्षबाट विश्लेषण गर्दा उपयुक्त देखिन्छ। भाषा पाठ्यक्रमले उल्लेख गरेका उद्देश्य प्राप्तिका लागि यी पाठ पर्याप्त देखिदैनन्। रूपकले विधा विद्यार्थीहरूमा मुख्य रूपमा अभिनय अभिव्यक्ति क्षमता विकास गराउनु पर्ने हो। विद्यार्थीहरूमा सानै देखि अभिनय र अभिव्यक्ति क्षमताको विकासका लागि संवाद र वादविवाद पाठ उपयुक्त र पर्याप्त देखिदैन।

आन्तरिक पर्यटन (संवाद) विद्यार्थीहरूका निम्ति बोधगम्य रहेको छ तर यस पाठमा आएका विभिन्न ठाउँका नामहरू मध्ये कक्षा सातका विद्यार्थीका लागि उच्चारण गर्न तथा लेखनका लागि कठिन रहेका छन् ती शब्दलाई आउँदा कक्षाका पाठमा समेट्नु पर्ने देखिन्छ। कक्षा ६ मा संवाद र वादविवाद पाठ मात्र राखिएको छ। विद्यार्थीहरूमा भाषिक सीप सँगसँगै अभिनय अभिव्यक्ति क्षमताको विकास गराउनका लागि रूपक विधाका अन्य नाटक, एकाङ्की जस्ता पाठलाई पनि स्थान दिइनु पर्ने आवश्यक देखिन्छ। कक्षा ७ मा समाविष्ट रूपकका संवाद र वादविवाद पाठलाई विद्यार्थी केन्द्रित विधिद्वारा शिक्षण गर्नका लागि पाठका सहभागीहरूसँग उनीहरूलाई अध्ययनमा कक्षा ७ को पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट रूपक विधाको आवश्यकताको आधारबाट अध्ययन विश्लेषण नगरिएकाले भविष्यमा आउने अनुसन्धानकर्ताले यस शीर्षकमा केन्द्रित रहेर शोधकार्य गर्नु उपयुक्त देखिन्छ।

विषयसूची

पृष्ठ सङ्ख्या

घोषणा पत्र
सिफारिस पत्र
स्वीकृति पत्र
कृतज्ञताज्ञापन
शोधसार
विषयसूची

परिच्छेद एक: परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्या कथन	३
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	४
१.४ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरू	५
१.५ अध्ययनको महत्त्व	५
१.६ अध्ययनको परिसीमा	६

परिच्छेद दुई :सम्बन्धित साहित्यको पुनरवलोकन र अवधारणात्मक ढाँचा

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरवलोकन	७
२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरवलोकन	८
२.३ पुनरवलोकनको उपादेयता	१२
२.४ सैद्धान्तिक /अवधारणात्मक ढाँचा	१३

परिच्छेद तीन : अध्ययनको विधि र प्रक्रिया

३.१ अध्ययनको ढाँचा र विधि	१४
३.२ जनसङ्ख्या, नमुना र नमुना छनोट रणनीति	१४
३.३ अध्ययनको क्षेत्र	१४
३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन र तरिका	१५
३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया	१५

३.६ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण १५

परिच्छेद चार : नतिजाको व्याख्या एवम् विश्लेषण

४.१ शब्दभण्डार, संरचना र विषयवस्तुका आधारमा कक्षा सातको रूपक विधाको अध्ययन	१६
४.१.१ शब्दभण्डारको परिचय	१६
४.१.२ 'आन्तरिक पर्यटन' संवादमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन	१७
४.१.२.१ वर्गका आधारमा शब्दभण्डार	१७
४.१.२.२ बनोटका आधारमा शब्दभण्डार	२१
४.१.२.३ स्रोतका आधारमा शब्दभण्डार	२१
४.१.३. उद्योगलाई भन्दा कृषिलाई जोड (वादविवाद) को शब्दभण्डारको अध्ययन	२२
४.१.३.१ वर्गका आधारमा शब्दभण्डार	२२
४.१.३.२ बनोटका आधारमा शब्दभण्डार	२३
४.१.३.३ स्रोतका आधारमा शब्दभण्डार	२३
४.१.४ रूपक विधाको संरचनागत अध्ययन	२४
४.१.४.१ 'आन्तरिक पर्यटन' (संवाद) को संरचनागत अध्ययन	२५
४.१.४.२ 'उद्योगलाई भन्दा कृषिलाई जोड' (वादविवाद) को संरचनागत अध्ययन	२५
४.१.५ रूपक विधाको विषयवस्तुका आधारमा विश्लेषण	२६
४.१.५.१ 'आन्तरिक पर्यटन' (संवाद) को विषयवस्तुको विश्लेषण	२६
४.१.५.२ 'उद्योगलाई भन्दा कृषिलाई जोड' (वादविवाद) को विषयवस्तुको विश्लेषण	२७
४.२. पाठ्यक्रमका उद्देश्य अनुरूपताका आधारमा कक्षा ७ को भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट रूपक विधाको विश्लेषण	२८
४.२.१ पाठ्याक्रमको उद्देश्य	२८
४.३. रूपक पाठका सबल र दुर्बल पक्षको विश्लेषण	३३
४.३.१ 'आन्तरिक पर्यटन' (संवाद) का सबल पक्ष	३३
४.३.२ दुर्बल पक्ष	३३
४.३.३ 'उद्योगलाई भन्दा कृषिलाई जोड' (वादविवाद) को सबल पक्ष	३४
४.३.४ दुर्बल पक्ष	३४

४.४ सुभावरु	३४
४.५ प्ररुतुतु तथरु सरररंश	३५
४.५.१ प्ररुतुतु	३५
४.५.२ सरररंश	३६

परुतुतुतुद डरुतुतुतु : नरुषुकरुष र सुभरुवरु

५.१ नरुषुकरुष	३९
५.२ सुभरुवरु	४१
५.२.१ नरुतुतुगत तहकरु लरुगु सुभरुवरु	४१
५.२.२ अडुतुतुसरु तहकरु लरुगु सुभरुवरु	४१
५.२.३ अनुसनुधरुन तहकरु लरुगु सुभरुवरु	४२
सनुदरुडुसरुडुगु सुतुतु	